

Психолого-педагогічні напрями формування ціннісного ставлення курсантів до фізичного вдосконалення в процесі спортивно-масової роботи

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)

Постановка наукової проблеми та її значення. У загальноосвітньому просторі ВНЗ фізичне виховання є навчальною дисципліною й найважливішим компонентом цілісного розвитку особистості. Цей процес здійснюється в мажах однойменної загальнопрофільної дисципліни. Але якщо в цивільних освітніх закладах така назва не нова, то в теорію та практику військових навчальних закладів найменування дисципліни «Фізичне виховання, спеціальна фізична підготовка і спорт» уведено лише у 2006 р.

Усе ж таки потрібно відзначити, що досі, якщо враховувати назку навчальної дисципліни, фізичну підготовку у ВВНЗ ототожнюють із фізичним вихованням, що, на нашу думку, не зовсім правильно. Очевидно, це пов'язано, насамперед, з опрацюваннями цього питання. У керівних документах указується, що «у ВНЗ ЗСУ свої функції фізичне виховання найбільш повно реалізує в ході фізичної підготовки...» [10].

Утім, мета фізичної підготовки курсантів ВВНЗ – «на основі формування фізичної культури особистості забезпечити всебічну підготовленість випускників до управління фізичним вдосконаленням військовослужбовців, також їх особисту фізичну готовність до бойової діяльності з врахуванням їх посадового призначення». Отже, головною передумовою досягнення цього є «випереджуюче формування у курсантів мотиваційно-ціннісного ставлення до фізичної культури, установки на здоровий спосіб життя і фізичне самовдосконалення, потреби в регулярних заняттях фізичними вправами і спортом».

Тим самим визнано пріоритет цінностей, установок, потреб, але подальший зміст програми навчальної дисципліни не відображає цей аспект. Точніше, розуміємо, що вищезазначене «випереджуюче формування» досягається за допомогою оволодіння курсантами теоретичними знаннями, організаційно-методичними уміньми, розвитком фізичних і спеціальних якостей, а також формуванням військово-прикладних рухових навичок, що складає сутність різних видів навчальних занять.

Аналіз досліджень цієї проблеми. В. В. Ягупов стверджує, що «психолого-педагогічні посили, закладені в організаційно-методичні матеріали, які визначають організацію та зміст навчально-виховного процесу, не орієнтують викладачів на управління мотиваційно-ціннісним ставленням студентів до змістовної сторони навчальної діяльності» (у нашому випадку – фізкультурно-спортивної) [12].

У зв'язку з викладеним вище ми погоджуємося з Т. Ю. Круцевич, яка вважає найбільш точним і повним визначенням, котре відображає сутність категорії «фізична культура», дефініцію із колективного підручника «Теорія і методика фізичного виховання», сенс якого зведено до того, що фізична культура є процесом і результатом діяльності людини з перетворення своєї фізичної (тілесної) природи [8].

Першочергове значення діяльності, спрямованої на перетворення тілесності в «другу», в «олюднену» природу, у таку, що іменується «фізкультурною» (ФД) або «фізкультурно-спортивною» (ФСД), відзначено в низці робіт учених. При цьому бачимо, що соціальна система ФСД – це спадкоємиця системи фізичного виховання, а Ю. М. Ніколаєв стверджує, що саме діяльність є системоутворювальним фактором, який об'єднує організаційні форми фізичної культури – фізкультурну освіту, спорт, фізичну рекреацію, фізичну (рухову) реабілітацію [7].

Г. П. Грибан [2], Є. П. Козак [4], А. В. Мельніков, В. В. Волошин, В. О. Шинкарук [5] вважають, що побудова діяльності з формування фізичної культури особистості ґрунтується на загальній побудові людської діяльності, а сутністю педагогічного процесу з формування фізичної культури особистості і є діяльність із передачі знань, умінь та ціннісних орієнтацій на основі комунікації й спілкування. Отже, навчання, освіта й виховання найтісніше взаємопов'язані, взаємодіють та опосередковують один одного, але за своєю природою вони об'єктивно різняться, а це є однією із суперечностей, що закладено в програму із зазначеної навчальної дисципліни. Розрізнення цих понять буде розв'язанням такої суперечності.

Освіта – це процес передачі знань, найбільш зрозумілий, раціонально зрозумілий і добре вивчений на сьогодні. При цьому М. І. Нещадим [6] виділяє низку моментів, що характеризують такий процес:

1. Оскільки будь-яке знання є відображенням об'єктивних зв'язків та відношень буття, то воно об'єктивне й спрямоване до таких «інструментів» психіки, як мислення й пам'ять.

2. Передача знань, або процес освіти людини, відбувається на основі комунікації, тобто передачі деяким суб'єктом (педагогом) наукової інформації.

3. Передача знань – це форма впливу суб'єкта на людей як на об'єкти – об'єкти його інтелектуально-перетворювальної діяльності, які позбавлені в цій ситуації свободи й вибірковості.

4. Їхні завдання обмежуються прийомом, усвідомленням і запам'ятовуванням тих знань, які їм передаються та які, на думку суспільства, мають бути засвоєні цією категорією людей (у нашому випадку – курсантами).

Навчання – це спосіб передачі вмінь, що спирається на практичне спілкування людини з людиною. Практичне спілкування відрізняється від комунікації, що має чисто інформаційний характер. Механізмом передачі вмінь є лише показ учителем практичних дій, їх повторення учнем і корегування педагогом дій школяра.

Щодо виховання – це процес передачі ціннісних орієнтацій. При цьому їх потрібно передати людям таким самим способом, яким передаємо знання, що неможливо, оскільки цінності відображають значення об'єкта для суб'єкта, вони не безликі, а засвоюються переживанням, а не логічним розумінням і запам'ятовуванням. Отже, виховання – це, насамперед, формування системи цінностей того, хто виховується, а не системи знань. Сутність виховання – залучення того, хто виховується, до цінностей того, хто виховує, а не інформування про цінності, не їх вивчення та нав'язування. Виховання є способом перетворення цінностей соціуму в цінності особистості, а це може відбуватися лише в процесі залучення людини до ціннісної свідомості інших особистостей, що й відбувається усвідомлено чи неусвідомлено в ході спілкування людини з іншою людиною [3].

Як засвідчує аналіз керівних документів із фізичної підготовки й спорту, у ВНЗ Збройних сил із фізичного виховання молоді в цивільних ВНЗ, тривалий час у навчально-виховному процесі людина служила засобом розвитку цього процесу, а не метою. Але останнім часом в обох системах прийнято ідеї гуманізації навчально-виховного процесу як закономірну тенденцію, спрямовану на виправлення становища, що склалося впродовж тривалого часу.

І. Д. Бех [1], М. І. Нещадим [6] стверджують, що гуманізація передбачає організацію процесу навчання на основі суб'єктно-суб'єктного підходу й охоплює всі його структурні компоненти (мету, зміст, технологію).

У сфері фізичного виховання багато науковців (Т. Ю. Круцевич [8], М. Я. Віленський [11]) вважають, що система, передусім, повинна бути перебудована на основі принципів гуманістичної педагогіки та психології. Найважливішими з цих принципів є:

- посилення уваги до особистості кожної людини як найвищої соціальної цінності;
- перетворення учня з об'єкта соціально-педагогічного впливу педагога в суб'єкта активної творчої діяльності на основі розвитку внутрішніх мотивів до самовдосконалення й самовизначення;
- демократизація в стосунках викладача та учнів;
- формування в людини мотивації різнобічного й гармонійного розвитку тощо.

Безумовно, військово-освітня система переломлює ці принципи гуманізму, відповідно до специфіки. У військово-освітній системі не завжди прийнятні прийоми демократизації відносин, коли стосунки повинні будуватися на принципах субординації й підпорядкування, якщо свобода особистості обмежена інтересами службової діяльності.

Отже, можна стверджувати, що якщо розглядати педагогічний процес у ВВНЗ як взаємозв'язок навчання, освіти та виховання, то формування ціннісного ставлення, потреб відбувається в процесі виховання. Виходячи з цього, навчальні заняття, які складають сутність «фізичної підготовки», об'єктивно призначені та є формою для передачі, насамперед, знань і вмінь та внаслідок своєї раціональності мають менший потенціал для передачі ціннісних орієнтацій. Але при цьому ці процеси тісно взаємопов'язані й обумовлюють один одного.

Мета роботи – визначити напрями вдосконалення організації спортивно-масової роботи щодо формування ціннісного ставлення курсантів ВВНЗ до фізичного вдосконалення.

Методи та організація дослідження – аналіз літературних джерел і наукових досліджень, аналіз та синтез.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. На нашу думку, найбільшим потенціалом щодо формування ціннісного ставлення до фізичного вдосконалення володіє така форма фізичної підготовки, як спортивно-масова робота. Спортивна діяльність у ВВНЗ значною мірою має рекреаційну спрямованість, де задовольняються потреби в активному відпочинку, переключенні діяльності з одного виду на інший, отриманні задоволення від рухів, спілкування в процесі занять із товаришами. Тим самим визнається, що спорту об'єктивно властиві емоційність, змагальність, видовищність. Тут потрібно підкреслити, що в процесі спортивно-масової роботи є більше можливостей саме спілкування, що характеризується взаємодією людей як суб'єктів. Учасники спілкування долучаються до цінностей іншого суб'єкта, вільно й емоційно приймають їх, убирають у себе, роблячи їх власними, особистісними ціннісними орієнтирами, переконаннями, життєвими установками, що цілком відповідає теорії цінностей М. С. Когана.

Інший аспект обґрунтування визначається специфікою середовища військового ВНЗ, характерна особливість якого – жорстка регламентація навчальних занять за неухильної обов'язковості й менш

зарегламентованого проведення занять у години спортивно-масової роботи, що створює умови для більш вільного спілкування, хоча особливістю спортивно-масової роботи і є обов'язковість занять спортом, проте поєднані з певною добровільністю у виборі видів спорту для вдосконалення.

Вирішальну роль для формування саме ціннісного ставлення тут відіграє «добровільність вибору» або, іншими словами, свобода вибору.

Відтак постає потреба надання можливості тим, хто навчається, вільного самовизначення й вибору виду фізичної культури, засобів, методів і форм проведення відповідно до особистих схильностей, потреб та мотивів.

Стосовно масового спорту у ВВНЗ зазначені вище положення конкретизуються в тому, що вибір виду спорту обмежено низкою факторів. До зовнішніх факторів, які впливають на стан і розвиток масового спорту в Збройних силах, відносять клімато-географічні умови, традиції, що склалися в різних регіонах країни; стан навчально-матеріальної бази, наявність педагогічних (науково-педагогічних) працівників. Це чинить свій вплив як через формування вихідного рівня спортивної підготовленості призовних контингентів, так і безпосередньо входячи до складу факторів внутрішнього регулювання. До внутрішніх факторів потрібно віднести зміст військово-спортивного комплексу, військово-спортивної класифікації, структури спортивних змагань та оглядів спортивно-масової роботи.

Зауважимо, що масовий спорт у ВВНЗ повинен урахувати специфіку вищестоящої системи, якою є освітній процес, що, зі свого боку, будується на основі вимог мети системи – військово-професійної діяльності. Це положення випливає з того, що масовий спорт, як і фізична підготовка, і фізична культура в цілому в її професійно-прикладному аспекті, має прикладний характер, що проявляється в сприянні підвищенню ефективності іншого виду практичної діяльності, котра є основною [8,11] (у нашому випадку – військово-професійна). Цим він відрізняється від професійного спорту, який є провідною діяльністю.

Отже, визнання за суб'єктом свободи вибору виду спорту, його інтересів поєднується з врахуванням реальних умов функціонування системи масового спорту. У зв'язку з цим доцільно, на нашу думку, увести в теорію й практику масового спорту у ВВНЗ ЗС України градацію видів спорту та вправ, яка б ґрунтувалася на діалектичних категоріях «загальне», «особливе», «одиничне», де б ураховувались інтереси і військово-професійної діяльності, і особистості.

При цьому до категорії «загальне», вірогідно, можуть бути віднесені види спорту та вправи, які є необхідними для будь-якого офіцера, незалежно від його належності до виду чи роду Збройних сил, котрі дають змогу розвивати фізичні якості, передусім витривалість як базову якість, і формувати основні рухові навички (прискороного пересування, долаття перешкод, рукопашного бою та ін.).

До категорії «одиничне», на нашу думку, слід віднести види й вправи за індивідуальним, вільним вибором тих, хто займається, відповідно до власних ціннісних орієнтацій та інтересів.

Особливе значення мають види спорту й вправи, що відповідають категорії «особливе», яке відображає специфіку конкретного ВВНЗ, його призначення, специфіку майбутньої військово-професійної діяльності офіцера. Стосовно цього актуальною є проблема ВВНЗ, які готують спеціалістів, успішність професійної діяльності яких не детермінована рівнем фізичної підготовленості, прямим зв'язком. Оскільки для формування ціннісного ставлення до занять цими видами спорту потрібен сенсовий зв'язок із військово-професійною діяльністю, що є неодмінною умовою ціннісного усвідомлення.

Пропонована нами диференціація схожа до наявної [9]. Але на сьогодні право вибору виду спорту за зазначеними вище критеріями мають лише члени збірних команд ВВНЗ, тобто незначна група військовослужбовців, порівняно із загальною чисельністю курсантів. Зміст навчально-тренувальних занять у складі підрозділів уключає «вправи з програми фізичної підготовки; види спорту й вправи з військово-спортивної класифікації, а також військово-спортивного комплексу», але при цьому не акцентовано на критеріях їх вибіркового культивування. Тим самим диференціація, яку пропонуємо ми, на основі «загального», «особливого» та «одиничного», й органічне їх поєднання можуть уможливити оптимізацію процесу раціонального використання арсеналу видів спорту та вправ.

Такий зміст масового спорту передбачає його впорядкування, поширення в просторі й часі. Етапізація спортивно-масової роботи в межах наявної системи фізичної підготовки ВВНЗ детермінована переважно етапами оптимізації процесу фізичної підготовки, де заняття в години спортивно-масової роботи виконують допоміжну функцію. При цьому, незважаючи на наукову обґрунтованість цих етапів, потрібно відзначити, що під час розробки більшості з них майже не враховується ставлення самих курсантів до засобів і методів, котрі пропонуються, що негативно відбивається на результатах їх застосування. Тому методологічним підходом до етапів спортивно-масової роботи в нашому дослідженні є їх визначення за ступенем регламентованості фізкультурної діяльності.

Уважаємо, що формування ціннісного ставлення до фізкультурної діяльності в майбутніх офіцерів може відбуватись успішно на цих етапах організації й проведення спортивно-масової роботи.

На I етапі (1–2 курси навчання) повинні переважати види спорту та вправи, що характеризуються категоріями «загальне» й «особливе». При цьому визначальне значення мають такі компоненти

педагогічного процесу, як освіта й навчання, з акцентом на сенсовий зміст видів спорту та вправ. Тим самим, на нашу думку, будуть створені передумови для вільного вибору, формування ціннісного ставлення, реалізації ціннісних орієнтацій. Відносини «викладач – командир – курсант» мають переважно суб'єкт-об'єктивний характер. Особливість цього етапу – поєднання занять у частині спортивно-масової роботи із заняттями з навчальної дисципліни «Фізичне виховання, спеціальна фізична підготовка і спорт», коли вивчення певного розділу фізичної підготовки супроводжується засвоєнням відповідного виду спорту. Тим самим досягається посилення педагогічного ефекту.

На II етапі (3–4 курси навчання) повинні переважати види спорту й вправи, що належить до категорії «одиничне». При цьому співвідношення категорій «загальне», «особливе», «одиничне» має діалектичний взаємозв'язок. Відносини «викладач – командир – курсант» теж здебільшого суб'єкт-об'єктивного характеру. Основні зусилля керівників зосереджено на подальшому розкритті сенсу видів спорту для майбутньої військово-професійної діяльності й для кожного курсанта, на формуванні самостійності курсантів в організації та проведенні фізкультурної діяльності.

Висновки й перспективи подальших досліджень. На основі вищевикладеного можна стверджувати, що досягнення мети навчальної дисципліни «Фізичне виховання, спеціальна фізична підготовка і спорт» – формування фізичної культури особистості – можливе на підставі побудови людської діяльності в єдності чотирьох її видів (перетворювальна; пізнавальна; ціннісно-орієнтована; комунікативна, або спілкування).

Ці види взаємодіють, сприяють один одному та взаємозумовлюють один одного й у педагогічному процесі відображають навчання, освіту, виховання на основі комунікації та спілкування.

Основним організаційним формам фізичної підготовки у ВВНЗ – навчальним заняттям і спортивно-масовій роботі – об'єктивно притаманні ті чи інші функції. Якщо для навчальних занять це функції передачі знань і вмінь, то для спортивно-масової роботи – ціннісно-орієнтаційна чи виховна.

Для забезпечення інтересів як майбутньої військово-професійної діяльності, так і окремої особистості потрібна диференціація видів спорту й вправ на основі категорій «загальне», «особливе», «одиничне».

Для оптимізації процесу педагогічної діяльності доцільне введення етапів жорсткої та часткової регламентації.

Напрямок подальших досліджень – обґрунтування й розробка програми формування ціннісного ставлення курсантів ВВНЗ до фізичного вдосконалення в години спортивно-масової роботи.

Джерела та література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : [в 2-х кн.] / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2003. – Кн. 1. – 280 с.
2. Грибан Г. П. Фізичне виховання студентів аграрних вищих навчальних закладів : монографія / Г. П. Грибан. – Житомир : Вид-во Рута, 2012. – 514 с.
3. Коган М. С. Философская теория ценности / М. С. Коган. – Санкт-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
4. Козак Є.П. Організаційно-методичні засади фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів : [монографія] / Є. П. Козак, В. І. Мудрак, О. З. Леонов. – Київ : Пед. думка, 2010. – 192 с. (авт.: С. 130–133, 161–191).
5. Мельніков А. В. Проблематика формування мотивації до занять фізичною підготовкою майбутніх офіцерів–прикордонників / А. В. Мельніков, В. В. Волошин, В. О. Шинкарук // Збірник Національної академії Державної прикордонної служби України. – Серія «Педагогічні науки» / [голов. ред. О. В. Діденко]. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. – №1. – С. 175–184.
6. Нецадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія / М. І. Нецадим. – Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2003. – 852 с.
7. Николаев Ю. М. От теории физического воспитания – к теории физической культуры в контексте формирования нового типа мышления / Ю. М. Николаев // Теория и практика физ. культуры. – 2012. – №10. – С. 94–100.
8. Теорія і методика фізичного виховання : підруч. для студентів вузів фіз. вих. і спорту : в 2 т. / [за ред. Т. Ю. Круцевич]. – Т. 1 : Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. – Київ : Олімп. літ., 2017. – 392.
9. Теорія та організація фізичної підготовки військ : [підручник] / Є. Д. Анохін, В. М. Афонін, С. І. Власюк / [під ред. Ю. О. Резнікова, В. М. Афоніна]. – Львів : ЛВІ, 2002. – 316 с.
10. Тимчасова настанова з фізичної підготовки у Збройних силах України (НФП–2014) : Наказ міністра оборони України № 35 від 11.02.2014 р. – Київ, 2014. – 157 с.
11. Физическая культура : учебник / кол. авт. ; под ред. М. Я. Виленского. – Москва : КНОРУС, 2012. – 424 с.
12. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – Київ : Либідь, 2002. – 560 с.

Анотації

Незважаючи на значну автоматизацію й механізацію бойової діяльності, її ефективність залишається тісно пов'язаною з рівнем фізичної підготовленості та функціональних можливостей організму особового складу. А отже, фізична підготовка військовослужбовців Збройних сил, як і раніше, залишається одним із напрямів підвищення їхньої особистої боєздатності, а також боєздатності Збройних Сил України в цілому. Ураховуючи низький рівень фізичної підготовленості осіб, які вступають до ВВНЗ, відсутність у них попереднього досвіду фізкультурно-

спортивної діяльності, значущість фізичної підготовки як процесу лише зростає. Однак доводиться констатувати, що реалізація навчально-виховного процесу з фізичної підготовки курсантів, ґрунтуючись на застарілих поглядах і підходах, не дає змоги повною мірою використовувати її педагогічно-психологічний потенціал щодо формування професіоналізму та підвищення особистої боєздатності майбутніх офіцерів. Відтак постала нагальна потреба пошуку способів підвищення ефективності фізичного вдосконалення, які б ґрунтувалися на сучасних поглядах і підходах.

У статті на основі аналізу наукової літератури й результатів власних досліджень розкрито передумови формування в курсантів ВВНЗ ціннісного ставлення до фізичного вдосконалення. Установлено, що найбільше цим умовам відповідає спортивно-масова робота. Запропоновано шляхи реорганізації спортивно-масової роботи у ВВНЗ із метою підвищення її ефективності щодо формування в майбутніх офіцерів ціннісного ставлення до власного фізичного вдосконалення.

Ключові слова: фізична підготовка, курсанти, ціннісне ставлення, фізична культура.

Евгений Анохин. Психолого-педагогические направления формирования ценностного отношения курсантов к физическому совершенствованию в процессе спортивно-массовой работы. Несмотря на значительную автоматизацию и механизацию боевой деятельности, её эффективность остаётся тесно связанной с уровнем физической подготовленности и функциональными возможностями организма личного состава. А это значит, что физическая подготовка военнослужащих Вооружённых сил, как и раньше, остаётся одним из направлений повышения их личной боеспособности, а значит Вооружённых сил страны в целом. Учитывая низкий уровень физической подготовленности лиц, поступающих в военные вузы, отсутствие у них предыдущего опыта физкультурно-спортивной деятельности, значение физической подготовки как процесса только возрастает. Однако приходится констатировать, что осуществление учебно-воспитательного процесса курсантов, основываясь на застарелых взглядах и подходах, не позволяет полностью использовать её педагогично-воспитательный потенциал по формированию профессионализма и повышению личной боеспособности будущих офицеров. Поэтому возникла острая необходимость в поиске путей повышения эффективности физического совершенствования, которые бы основывались на современных взглядах и подходах.

В статье на основе анализа научной литературы и результатов собственных исследований раскрываются условия формирования у курсантов военных вузов ценностного отношения к физическому совершенствованию. Установлено, что в наибольшей мере таким условиям отвечает спортивно-массовая работа. Предлагаются пути реорганизации спортивно-массовой работы в вузах с целью повышения её эффективности по формированию у будущих офицеров ценностного отношения к собственному физическому совершенствованию.

Ключевые слова: физическая подготовка, курсанты, ценностное отношение, физическая культура.

Yevhen Anokhin. Psychological and Pedagogical Directions of Forming Cadets' Valuable Attitude to Physical Perfection in the Process of Sports and Mass Work. Despite the considerable automation and mechanization of combat activity, its effectiveness remains closely related to the level of physical fitness and functional body capabilities of the personnel. Consequently, the physical training of servicemen of the armed forces remains one of the directions of increasing their personal combat capability, and, hence, the combat capability of the Armed Forces of Ukraine as a whole. The importance of physical training as a process is increasing when taking into account the low level of physical preparedness of applicants who enter higher military educational institutions, their lack of previous experience in sports activities. However, it should be mentioned that implementation of the educational process in cadets' physical training, based on outdated views and approaches, does not allow using its pedagogical and psychological potential enough, as regards the formation of professionalism and increasing combat effectiveness of future officers. Therefore, there was an urgent need to find ways to improve the efficiency of physical development based on modern views and approaches.

On the basis of the analysis of scientific literature and research results the article reveals preconditions for formation of cadets' valuable attitude to physical perfection. It is established that these conditions correspond to sports and mass work to the greatest degree. The ways of reorganization of sports and mass work in the higher military educational institutions in order to increase valuable attitude of future officers towards their physical perfection are proposed.

Key words: physical training, cadets, valuable attitude, physical culture.